

hogy kisebb megtorpanásokkal, de az eddigi eredmények hasznosítása folyik, az átdolgozások, a kiegészítések és a konkrét szerkesztői munka most vette igazán kezdetét.

Bodonyi Ilona
Csernus Sándor

MÉREI GYULA: STRUKTURATÖRTÉNET-KUTATÁS AZ NSZK POLGÁRI TÖRTÉNET-
IRÁSÁBAN

Az Uj- és Legujabbkori Magyar Történeti Tanszék vezetője Mérei Gyula professzor, 1974 tavaszán tartotta székfoglaló beszédét a MTA II. szekciójának közgyűlésén. Előadása megjelent a Párttörténeti Közlemények 1974. 3. 88-119. o. Tudományos munkásságának elismeréseként próbáljuk a mű kivonatos ismertetésével megbecsülésünket kifejezni.

A dolgozat első része áttekintést nyújt az NSZK polgári történetírásában érvényesülő historizmus és a strukturalizmus hiveinek ellentétéről, a kongresszusokon keresztül módosuló erőviszonyokról és a jelesebb képviselők eltérő felfogásáról. Az 1951-es marburgi kongresszuson T. Schieder által kifejtett elvektől, miszerint "közelíteni kell egymáshoz a történelmet és a szociológiát, nem pedig szembeállítani egymással a két tudományág tevékenységét. Ugyanakkor hitet tett a historizmus mellett is, mondván: a historizmus porát sohasem rázhatják le lábukról, és nem is akarhatják." Az 1967-es freiburgi konferencián bekövetkezett hangsúlyeltolódás a strukturatörténet-kutatás hiveinek javára. Az 1970-es kölni kongresszuson már "senki sem lép fel a német historizmus hagyományos formáinak védelmében." Ugyanakkor "valamiféle nyugtalanság, rossz közérzet, bizonytalanság volt érezhető éppen az elméleti és módszertani kérdések terén, feltehetően és nem utolsósorban amiatt is, mert a nyugatnémet oktatási reform tervei történetiség és történelem-ellenességükkel kérdéssé tették magának a történelem oktatásának a helyzetét is."

A rossz közérzet objektív indítéka az, "hogya a polgári társadalom immár nem egyetlen lehetséges társadalom, sőt az sem kizárt, állapítja meg Carr, hogy nincs jövője. A polgári történészek túlnyomó többsége azonban ez utóbbit az NSZK-ban is, másutt is legfőljebb csak ösztönösen, homályosan sejti meg. A különböző, az ipari társadalom képétől a permanens átmenet történelmi szükségszerűségét hirdetőikig terjedő problémáinak bemutatása után kritikai állásfoglalás következik: "a történelmi folyamat objektív alakulásának következtében és világnézeti okokból kifolyólag a polgári társadalomtudomány nem képes kielégítő mértékben ellátni a tőkés társadalomban rá váró ideológiai funkciót."

A történelmi folyamat alakulásának hatása a történelemírásra szintén két ellentétes felfogású tábor kialakulásához vezetett. J. Mommsen szerint "a modern történelemtudomány csak akkor töltheti be feladatát, ha számbaveszi az ipari tömegtársadalom létrejötté által teremtett helyzetet, és az eddiginél jóval több figyelmet szentel a kollektív jelenségek történetének, a belőlük fakadó, az egyén szabad választását korlátozó tendenciáknak." A következtetések azonos objektív kiindulási alapról is eltérő eredményeket hoznak létre, ráadásul a szocialista világ léte, a felszabadult gyarmatok embermillióinak történelemformáló szerepe is egyre nagyobb teret nyer, és ezt a kényszerű felismerést a történelemírásban mint a planetáris jellegű világtörténelem ismérveként foghatjuk föl.

A világrendszerek léte, a marxista ideológiai "kihívás" ellen törvényszerűen csak a marxizmus alapos ismerői vehették fel, a siker halvány reményével a küzdelmet. Nem véletlen a 60-as évek nyugati értelmiségének érdeklődése, a marxista művek eredetiben történő tanulmányozása. Egyes nyugati közgazdászok Marx életművét mint a közgazdaságtudomány legmagasabb fokát ismerik el, azonban "azon fáradoznak, hogy elválasszák Marxot, a tudóst Marxtól, a forradalmártól." A legtöbb nyugatnémet történész azonban elutasítja a marxizmust. Legyőzéséért folytatott küzdelmük ideológiai alátámasztásáért fordulnak az ipari társadalom elméletéhez. /W. F. Ogburn, R. Aron/

Wehler az "ipari társadalom elmélet politikai pluralizmusát hirdető felfogásának érvényesítését követeli a történettudományban is." A szerző megállapítja tehát, hogy Wehler "elkötelezettje a

polgári demokrácia állammonopolista kapitalizmus viszonyai között lehetséges rendjének." A minőségi különbséget igyekeznek kiküszöbölni a polgári és a szocialista forradalom között, mindenekelőtt csupán a technikai haladás eredményeként bekövetkezett formaváltás megjelenési formájaként fogva fel. A világtörténelem változásainak bizonyos objektív indítékokból történő felismerése indította arra őket, "hogy figyelmüket a strukturális elemzésen nyugvó társadalomtörténet-kutatásra irányítsák. Az utóbbi években különböző oldalról hangzott el az a követelés, hogy a történelemtudományban szenteljének nagyobb teret a társadalomtörténetnek." Ez természetesen maga után vonja a modern szociológia segítségének igénybevételét, Wagner szerint "az emberiség számtalan elkerülhetetlen kollektivizálási folyamat sodrában él."

Igy érthető, az ilyen irányú kutatások és történelemfelfogásuk más ismeretelméleti megközelítést is igényel. "Az útkeresésnek egyik velejárója, hogy tisztán scientista, be nem vallottan bár, de részben mégis neopozitivistá ihletésű, burkoltan idealista nézetek mellett a neopozitívizmus szubjektivistá, nyíltan idealista, álscientista irányzatainak hatásai is észlelhetők." Sok esetben a Max Weber által képviselt nézetek továbbélése figyelhető meg. A nyugatnémet történelemírók másik csoportja a neopozitívizmus követőiként ugyan, de nyíltan idealista lendülettel közelít az elmélet kérdéséhez. Borchardt szerint "a történelemtudományban explicit formulázott hipotézisrendszerek segítségével sokkal nagyobb mértékben kell keresni a magyarázatot, mint eddig, és ebben a tekintetben is követni kell a többi társadalomtudományt." Több más kutató szerint is a történelem egyik fő feladata a gazdag következményekkel járó határösszefüggések feltárása. Schieder szerint "a struktúra fogalmának bevezetése minden tudományban újból közelebb hozza egymáshoz az ember és a természet világát, és eszközt ad kezünkbe a természettudományi és a szellemtudományi jelenségek egységes megjelölésére." Az inductív kísérleti kutatás és az elméleti kutatás kölcsönös viszonya sok vonatkozásban nyújt összehasonlítási lehetőséget a magasabb általánosítási szintű összefüggések levezetésére. Az Annales-kör szemléletmódja és a strukturátörténet-kutatás, társadalomtörténet-írás viszonyának elemzése után a szerző igazolja, hogyan tesznek kísérletet a hagyományos német individualizáló és az

Annales-kör objektivistá strukturális nézőpontjának az összeegyeztetésére. Az Annales-kör történelemszemlélete körül kibontakozott vélemények közül nem egy hangsúlyozza, hogy "A történetkutatás módszerét hozzá kell igazítani a történeti strukturák és hatásösszefüggések vizsgálatának szükségleteihez. Történelem, szociológia, közgazdaságtan, filozófia együttes munkájára van szükség - emel szót Conze az interdiszciplináris kutatások mellett."

A struktúra szó fogalmának megítélésénél is előfordulnak kisebb-nagyobb nézeteltérések. Schieder az Annales-kör érdemeinek elismerése mellett fenntartja ellenvéleményét például a porosz birodalom fennmaradásának kérdésében, melynek megítélésénél egyrészt a strukturális erő hatását, másrészt Bismarck nagyszerű egyéniségének történelemformáló erejét próbálják bizonyítani. "Schieder hangsúlyozza ugyan a rokon társadalomtudományoktól átvett struktúra fogalom nélkülözhetetlenségét a történelemtudományban, de rögtön hozzáteszi, hogy csak a minden determinista vonástól megtisztított struktúra fogalom hasznosítható sokféle módon a történettudományban. A strukturát nem tekinti objektív létezőnek, hanem az alkotó egyén tudatos tevékenysége eredményének." Ugy látja, hogy a társadalmi strukturákat kollektív létezőként tüntették fel és ezáltal egy új ontológiát teremtettek. Ezen keresztül érvényesül a Weber által kifejtett koncepció továbbélése is: "Weber mint ismeretes, a gazdasági törvényeket ideáltípusos konstrukcióknak nevezte, amelyek csupán a társadalmi cselekvések bizonyos tényállás esetén várható menetére vonatkozó, megfigyelésre támaszkodó, tipikus valószínűségek."

Bár elismerte az alap és felépítmény kölcsönhatását, de tagadta az alap meghatározó szerepét kapcsolatukban.

Ezután a cikk kifejti, hogy a nyugatnémet történetírás egyes alakjai hogyan alkalmazzák az ideáltípus-elméletet, hogyan kerülnek sokszor szembe egymással a helyes Max Weber-i interpretáció jogát maguknak fenntartva. Megismerjük Schieder, Hans Mommsen álláspontját és Lütge módszerbeli pluralizmus alkalmazását, majd Bosl véleményét, mely szerint "a történeti elemzéseknek nincs objektív jellegük, a fogalmak nem a valóság fogalmi tükröződései, hanem a konkrét időhöz kötött szubjektív értelmezés tárgyai. A módszerbeli pluralizmus tényező- és kölcsönhatás-elmélete a kölcsönhatást kizárólagos elv rangjára emeli."

Ezzel együtt lehetetlenné válik a változás, a jelenkor problémáinak, célszerű irányának megjelölése. A formák mögött elsikkad a tartalom, az igazi összefüggések feltárása hiányzik.

A cikk zárszava: "A valóság mai eszközeinkkel mérhető teljességének, a történeti folyamat lényegének, végső mozgatójának átfogó, egyetemes érvényű megismerése a csupán részjelenségek analizisébe elmerülő scientista, a neopozitivizmuséhoz hasonló metodológiával és szemlélettel nem érhető el. A társadalomtudományok polgári művelőinek egy része ebből következően ösztönösen megérzi, hogy nem tud kielégítő választ adni a leglényegesebb kérdésekre, és így valójában nem képes egyenértékűen megfelelni a tőkés társadalomra váró funkcióknak. Mindenekelőtt ebből fakad a társadalomtudósok jelentős hányadánál, köztük a nyugatnémet polgári történészeknél is fellépő rossz közérzet, bizonytalanság."

Erőnköz és terjedelmünköz mért kivonatolásunk természetesen nem helyettesítheti a székfoglaló előadás teljes ismeretét, sőt épp megismerésére szeretnénk buzdítani. Az a tudományos elismerés, melyben Mérei professzor a JATE BTK Történelem Szekciójának oktatói közül először részesült, mindannyiunk fokozott feladatává teszi munkásságának mélyebb megismerését, hisz tevékenységének nagy részét egyetemünkön fejtette ki.

Ennek reményében, tiszteletünket tolmácsolva szeretettel gratulálunk, és további sikereket kívánunk a BTK történelem szakos hallgatóinak nevében.

Harci Tibor